خەز و ژانرەکانی ڕۆمان – بەشی حەفتەم گەران سەباح –

لە شەش بەشی پێشوودا باسی پێشڤەچوونی ڕۆمانم کرد، بەتایبەتی ڕۆمانی سەردەمی مێتامۆدێرن، لەویش ڕۆمانی خەیاڵی زانستی (خەز).

ژمارەی ژانرەکانی ڕۆمان چەندن؟ پێناسەی هەر ژانرێک چییە؟ ئەدی خەز سەر بە چ لکە ژانرێکە؟ لە فەزای ئەدەبی کوردستان یەک وشەمان هەیە بۆ ڕۆمان، ئەویش "ڕۆمان"ە و بەس. نالێم هەڵەیە، دەتوانی وشەی "ڕۆمان" بۆ هەر ژانرێکی ڕۆمان بەکار ببەی. ئاساییە سەرت بە وردەکاریی ناوی هەر ژانرێک نەهێشێنی، بەس بۆ ڕۆماننووس گرینگە بزانی ڕۆمان چەندان لکی لێ زاوە، هەر لکەی چەندان ژانری هەیە، هەر ژانرێکی سەرەکیش چەندان وردە ژانری لێ دەزێت. کام ژانر باشە و کامیان نا؟ کامەیان ئێستە باوە؟ کێهانیان دەکرێ بە فیلم؟ کێهانیان فرۆشی زۆرە؟ خوێنەر کێهانی زۆتر گەرەکە؟

ژانر (genre) شێواز یان پۆلێنی کارێکی هونەری یان ئەدەبییە. لە ئەدەبدا، ژانر نووسەر کۆنترۆڵ دەکات و وای لێ دەکات چی بنووسێت و چی نەنووسێت. چ جۆرە ستایلێک بەکار ببات. ژانر جۆری چیرۆک دیاری دەکات. ژانر بە درێژی، جۆری کارەکتەر، کات و شوێن، تێما، گۆشەنیگا، زمان و ستایل دێتە ناسینەوە.

بۆچی ژانر؟ ژانری ڕۆمان خوێنەر تێر دەکات. خوێنەر خۆی دەبەستەوە بە یەک جۆرە چیرۆک کە تامی لێ دەکات. هەیە دەڵێ تەنێ خەز دەخوێنێتەوە، هەیە دەڵێ قەت ڕۆمانی مێژوویی ناخوێنێتەوە.

لینک و گروپ دروست دەبن لەسەر بنچینەی ژانری ڕۆمان. ئێستە گروپی خوێنەرانی ڕۆمانی خەز، فەنتازیا، پۆلیسی و تاد هەن. نووسەر دەتوانێ سوود لەمە وەربگرێت چونکە ئیتر سنووری خۆی دەزانێت و لە ژانرێک دەبێتە پسپۆڕ.

ژانری ڕۆمان ڕەوتی خوێندنەوە و چێشەی ئەدەبیی کۆمەڵگە دیاری دەکات. گرینگترین لایەنی ژانر ئەوەیە پێداویستی مرۆیی خوێنەر پڕ دەکاتەوە. خوێنەر ئەوەی دەیەوێت و ڕەنگدانەوەی ژیانیەتی ئەوە دەخوێنێتەوە. هەندێ جار خوێنەر پێویستی بە چیرۆکێکە لەگەڵ واقیعی ژیانی، خەون و خەیاڵی بێتەوە.

ڕۆمان چوار لکی سەرەکی لێ دەبێتەوە. ڕۆمانی ئەدەبی (literary fiction)، ڕۆمانی بازرگانی (commercial fiction)، ڕۆمانی گشتی (general/mainstream fiction) و ڕۆمانی گرانبەها (Upmarket).

ڕۆمانی ئەدەبی بەم سیفەتانە دێتە ناسینەوە: ئاڵۆز، هێواش، وشەی

ئەدەبی قورس، زمانی شیعری و وەسفی درێژدادڕ، رستەی درێژ و ئاڵۆز، تەرکیز لەسەر کارەکتەرە نەک پڵۆت، تەمای ئاڵۆز و ستایلێکی تێکئاڵاو.

کورت و سادە، ڕۆمانی ئەدەبی وشک و ئاڵۆزە. زۆربەی ڕۆمانە کلاسیکییەکان دەچنە ژێر ئەم لکە. نووسەر هەندە خەریکی زمان و ستایل و یاریکردنە بە وشە، هێندە خەریکی پڵۆت و چێژی گێڕانەوە نییە. ئەم جۆرە ڕۆمانە ئەستەم باوی نییە، خوێنەریشی زۆر کەمە. نوخبەیەک دەینووسێ و نوخبەیەکی کەمیش دەیخوێننەوە.

لە ڕۆمانی ئەدەبی، هەم خوێنەر هەم نووسەر ئازارێکی زۆر دەچێژن. ئاساییە. هەیە تام لەو ئازارەی نووسین و خوێندنەوە دەکات. ڕۆمانی ئەدەبی زێتر بە خزمەت و لە پێناو ئەدەبە و کەرستەی تەژینەوەن. مانای ئەوە نییە باشترین یان خراپترین جۆری ڕۆمانە. مەبەست ئەوە نییە کە ئازار لە نووسینی ڕۆمانی تردا نییە. خوێنەری کەمە مانای ئەوە نییە خراپ بێت. نا. ئەو ڕۆمانەی من پێم خراپە، ڕەنگە تۆ زۆرت لا جوان بێت. ڕۆمان داهێنانێکی کەسییە (subjective). بەو سەت کەس ڕۆمانێک بخوێننەوە، هەریەکە بە شێوەیەک تێیدەگات. دەتوانم بڵێم ڕۆمانی خراپ بوونی نییە. کاتێ ڕۆمانێکیش ڕەخنەی لە دەگیرێ، مانای خراپی ڕۆمانەکە نییە، مانای دەوڵەمەندکردنی تەکنیک و روونکردنەوەیەتی بە خوێنەر و تێژەران بە ئەوەی باشتر تێی بگەن.

ڕەنگە لە ڕۆمانێکی ئەدەبی ڕستەیەک چوار پێنج جار بخوێنییەوە تا باش لێی حاڵی دەبی. یان وشە هەبێت تێی نەگەیت. خوێنەری ئەم سەردەمە تاقەتی ئەوەی نییە.

هەندێ نموونە لە ڕۆمانی ئەدەبی: تاوان و سزای دۆستۆویسکی، سەد ساڵ تەنیایی مارکیز، گاتسبی مەزنی فیتزگێراڵد، ترێی تووڕەیی ستاینبێک، سەربوردەی دوو شاری دیکنس، ئانا کارێنینای تۆلستۆی، دۆن کیشۆتی ساڤێدرا، قەسابخانەی پێنجەمی ڤانێگت، بانەکانی وەزەرینگی بڕۆنتێ و گێڕەشاری سەید قادر هیدایەتی.

ڕۆمانی بازرگانی. بازرگانی بە مانا سووک و لایەنە مادییەکەی نا. لە کولتوری ئێمە کە گوتت شتێک تیجارییە، واتە عادییە و بە کەڵکی هیچ نایەت. تکایە ڕۆمانی بازرگانی مەخەنە ئەو ڕەهەندەوە. ڕۆمانی بازرگانی واتە ئەو ڕۆمانەی زۆرترین ڕەواجی هەیە لە بازاڕ. واتە خوێنەر تامی لێ دەکات. ڕاستە نووسەر و چاپخانە قازانجی لێ دەکەن، ڕەنگە پێی ببنە ملیۆنێریش، بەڵام مانای ئەوە نییە بەها و چێشەی ئەدەبی لەدەست داوە. سەت جار نا. بە لای من، ڕۆمانی (۹/۱۱)ی کێلین هووڤە، ڕۆمانێکی بازرگانییە و ژانری ڕۆمانسە، هەزار جار لە ڕووی تەکنیک و ستایلەوە لە برایانی کارامازۆڤی دیستۆویسکی باشتر و خۆشترە.

ڕۆمانی بازرگانی بۆ هەموو جۆرە خوێنەرێکە، بۆیە بە دەیان ژانری لێ زاوە. تەرکیز زێتر لەسەر پڵۆت و گێڕانەوەیە. تەواو پێچەوانەی ڕۆمانی ئەدەبییە، بەڵام لە خاڵی ئەدەبیدا یەک دەگرنەوە. خێرایە، گێڕانەوەکەی بەتامە، ڕستەی کورت و وشەی ڕوون و ستایلی سادەیە. سادە و خێرا و کورت مانای ئەوە نییە هیچ نین. نا. بۆ نموونە، هاری پۆتەر زنجیرە ڕۆمانێکی بازرگانییە. ڕۆمانەکانی دان بڕاون بازرگانین، بەڵام هەموو کەس تامیان لێ دەکات. بە کورتی، ڕۆمانی بازرگانی ئاسانترە بۆ خوێندنەوە و خوێنەر خێراتر ئاشنا و تێکەڵی دەبێت.

باشە دەکرێ لە بەینی هۆردووکیان بێت؟ نە بازرگانی و نە ئەدەبی؟ یان هۆردووکیان بێت، هەم بازرگانی و هەم ئەدەبی؟ بەڵێ. بەم جۆرە ڕۆمانە دەگوترێت ڕۆمانی گرانبەها (upmarket)، واتە تێکەڵەیەکی سیفەتەیلی ڕۆمانی بازرگانی و ڕۆمانی ئەدەبییە. بۆ نموونە، ڕۆمانی (ژیانی پای)ی یان مارتێل، (کچی ونبوو)ی گیلن فلین، (کچی ناو شەمەندەفەر)ی پاولا هۆکینس، (کۆلارەفڕێن)ی خالد حوسێنی، (ئەلف یا)ی ڕەزا عەلیپوور، (دووی سوور)ی گۆران سەباح، (ڕۆژێک لەو ساڵانە هەڵدەگرم)ی ئارام محمد و (کچانی دووکەڵ و ئاگر)ی ئاڤە هوما.

ڕۆمانی گشتی. ڕۆمان هەیە زێتر لە ژانرێکە. هەیە لە یەک کاتدا مێژووییە، ئاکشنە، ڕۆمانسە و نهێنییە. بەمە دەگوترێ ڕۆمانی گشتی.

لە فەزای ڕۆمانی پڕۆفێشناڵدا (وەک رۆئاوا، ئاسیای دوور)، دەیان ژانری ڕۆمان پەیدا بووە. مخابن فەزای ڕۆمانی کوردی لێی بێ ئاگان. هەرچی چاپخانەیە خووی داوەتە وەرگێڕانی ڕۆمانەیلی کلاسیکی و پارەیەکی زۆریش خەرج دەکەن. لە خوارەوە ژانرە سەرەکییەکان دەناسێنم.

ڕۆمانس: چیڕۆکی خۆشەویستی و ڕۆمانسییە لە نێوان دوو کەس. هەست و ئارەزوو و سۆز چیڕۆکەکە بەتام دەکەن. لکی لێ دەبێتەوە وەک: مێژوویی، هاوچەرخ، فەنتازیا، کاتیگۆری، ترس، نهێنی.

کرداری سەرکەشی (action adventure): لەم جۆرە ڕۆمانەدا، پڕۆتاگۆنیست دەکەوێتە مەترسییەوە، ئازایەتی و ترس و هاندانی تاقی دەکرێتەوە. خێرایە، تژییە لە کرژی و هەڵچوون. لووتکە (climax) خوێنەر هێور دەکاتەوە.

خەیاڵی زانستی (خەز): تکایە باسەکانی پێشوو بخوێنەوە. لکەکانی ئەمانەن: ڕەق، نەرم، فەنتازیا، ستیمپەنک، ڕۆئاوای سەیر، بوونەوەری سەیر، ئەنترۆپۆلۆجی، ئپۆکالیپتیک، بایۆپەنک، ڕەش، کۆمیدی، سایبەرپەنک، دیکۆپەنک، دیزلپەنک، مردنی زەوی، ئیکۆ، فێمینیست، ترس، ببیرکاری، سەربازی و کەشوهەوا.

فەنتازیا: تکایە سەیری باسەکانی پێشوو بکە.

سەرنجڕاکێش (suspense): کارەکتەر لە مەترسییە. دەیان شتی هەڵواسراوی هەیە، شەڕ، هەڵاتن، دەکرێ جەستەیی یا دروونی بێت.
وروژێنەر (thriller): ئەم جۆرە ڕۆمانە بەمانە دەناسرێتەوە: ئاکشن، خێرا، سەرپڕایز، ترس، نهێنی. کاتێ دەیخوێنییەوە، بەردەوام دڵت لەناو دەستتە، نازانی چی لێ دێتەوە، هەستەکانت دەنێ وروژاندن.
ئەم جۆرە ژانرانە تەنێ ناویان دەبەم چونکە لە ناوەکەیانەا دەزانی چۆنن. ڕۆمانی ترس، تارمایی، نهێنی، پۆلیسی، مێژوویی، ئافرەتان، سیخوڕی، تاوان، ئەفسانەیی، گەشت، گەی و لێزبیەن، سیحری، خێزانی، ڕێئاوایی، پزیشکی، سیاسی، سەربازی، یاسایی و گەپ.
بێ لەو ژانر و لکانەی سەرەوە، ڕۆمان بە پێی تەمەنی خوێنەریش ناوی خۆی هەیە. ڕۆمانی منداڵان، بە تەمەنی ٦-١١ ساڵانە. ڕۆمانی هەرزەکاران (young adult)، بە تەمەنی ١٢-١٨ ساڵییە. ڕۆمانی هەرزەی هەراش (new adult) بە تەمەنی ١٩-٢٥ ساڵییە. ڕۆمانی گەوران (adult) بە تەمەنی سەرووی ٢٥ ساڵییە.

سەرچاوەکان

French, Christy Tillery. “Literary Fiction vs Genre Fiction”. AuthorsDen. Retrieved 2 August, 2020.

Mark Malatesta ((February 7, 2018). Book genre dictionary. Retrieved 4 August, 2020.

Merritt, Stephanie (14 February 2010). “Forget ‘serious’ novels, I’ve turned to a life of crime”. The Guardian. London. Retrieved 5 August 2020.

Schneider-Mayerson, Matthew (2010). Popular Fiction Studies: The Advantages of a New Field.” Studies in Popular Culture, vol. 33, no 1 (2010): 21-35